

تأثیر تنش کمبود آب، مقادیر مختلف نیتروژن و تراکم بوته بر انتقال مجدد، فتوسنتز جاری و عملکرد دانه در آفتابگردان

اسماعیل قلی نژاد

استادیار گروه علمی علوم کشاورزی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
پست الکترونیک نویسنده مسئول: Gholinezhad1358@yahoo.com
(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۴/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۶/۳۱)

چکیده

به منظور بررسی اثرات تنش کمبود آب، مقادیر مختلف نیتروژن و تراکم بوته بر انتقال مجدد، فتوسنتز جاری و عملکرد دانه در آفتابگردان روغنی رقم ایروفولور آزمایشی در دو سال زراعی ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ در مزرعه تحقیقاتی مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان آذربایجان غربی انجام شد. طرح آزمایشی کرت‌های دو بارخرد شده در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار بود. فاکتور اصلی سه سطح آبیاری مطلوب، تنش ملایم و تنش شدید خشکی در کرت‌های اصلی (به ترتیب آبیاری پس از تخلیه ۵۰، ۷۰ و ۹۰ درصد آب قابل استفاده) و فاکتور فرعی شامل سه سطح نیتروژن به ترتیب کاربرد ۱۰۰، ۱۶۰ و ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار) و تراکم بوته به عنوان تیمار فرعی دارای سه سطح تراکم ۵/۵۵، ۶/۶۶ و ۸/۳۳ بوته در متر مربع بود. نتایج تجزیه مرکب داده‌ها نشان داد تنش خشکی شدید در مقایسه با تیمار آبیاری مطلوب عملکرد دانه را ۶۰ درصد کاهش داد. مقایسه میانگین دو سال نشان داد تنش شدید خشکی در مقایسه با آبیاری مطلوب، سرعت انتقال مجدد ماده خشک را حدود ۳۰ درصد کاهش داد. تنش شدید خشکی در مقایسه با آبیاری مطلوب، کارایی فتوسنتز جاری را به میزان ۳۵ درصد کاهش داد. در هر سطح کود نیتروژن، با افزایش تراکم بوته، سهم انتقال مجدد افزایش یافت اما سهم فتوسنتز جاری کاهش یافت. بنابراین در شرایط تنش شدید خشکی به دلیل کاهش سرعت فتوسنتز جاری، سهم فتوسنتز جاری کاهش یافت به طوری که افزایش سهم انتقال مجدد مانع کاهش عملکرد دانه شد.

کلید واژه‌ها: تنش خشکی، کارایی فتوسنتز، کارایی انتقال مجدد، کود

مقدمه

اندام‌های مختلف گیاه مانند ساقه‌ها، برگ‌ها و خوشه‌ها یا سنبله‌ها، انتقال مجدد ماده خشک را کاهش دهد (علیزاده و همکاران، ۱۳۸۶). با کاهش آب قابل دسترس و افزایش کود نیتروژن، انتقال مجدد ماده خشک به طور معنی‌داری افزایش یافت و این افزایش سبب افزایش شاخص برداشت به میزان ۱۰ درصد گردید (برادران فیروزآبادی و همکاران، ۱۳۸۲). در سایر آزمایش‌ها با اعمال تنش خشکی، میزان انتقال مجدد معادل ۴۱۴ کیلوگرم در هکتار بود در حالی که در شرایط نرمال مقدار آن به ۴۸۳ کیلوگرم در هکتار رسید (عنایت قلی زاده و فتحی، ۱۳۸۸). اهدایی^{۱۰} و همکاران (۲۰۰۶) نشان دادند که تنش خشکی کارایی انتقال مجدد را افزایش داد. عنایت قلی زاده و فتحی (۱۳۸۸) نشان دادند که افزایش مصرف نیتروژن باعث کاهش سهم انتقال مجدد مواد فتوسنتزی به دانه گردید. درداس و سیولاس^{۱۱} (۲۰۰۸) بیان داشتند که کود نیتروژن میزان فتوسنتز جاری را افزایش داد و میزان انتقال مجدد ماده خشک را کاهش داد. بحرانی و طهماسبی سروسستانی (۱۳۸۶) نشان دادند که با افزایش مصرف کود نیتروژن، کارایی انتقال مجدد کاهش معنی‌داری یافت. تقدیری^{۱۲} و همکاران (۲۰۰۶) نشان دادند که با افزایش تراکم بوته عملکرد دانه و بیولوژیک افزایش یافت. جوادی و همکاران (۱۳۸۶) نشان دادند که با افزایش تراکم بوته، درصد انتقال مجدد ساقه کاهش معنی‌داری پیدا کرد. درداس (۲۰۱۲) نشان داد میزان انتقال مجدد ماده خشک از بافت‌های رویشی، برای تکمیل عملکرد دانه بسیار مهم می‌باشد. هر دوی آسیمیلاسیون جاری که به‌طور مستقیم به دانه منتقل می‌شود و انتقال مجدد آسیمیلاسیون ذخیره شده در بخش‌های رویشی گیاه در افزایش عملکرد دانه مهم هستند (فنگ^{۱۳} و همکاران، ۲۰۱۰). لذا این تحقیق به منظور تعیین میزان انتقال مجدد ماده خشک، فتوسنتز جاری و صفات مربوط به آن در شرایط رطوبتی مختلف، مقادیر متفاوت نیتروژن و تراکم‌های مختلف در ارومیه انجام شد.

ایران کشوری مستعد خشکسالی است و میزان خسارت خشکسالی به علت کاهش سرانه آب قابل دسترس ناشی از افزایش جمعیت، تغییر اقلیم و بهره‌برداری بیش از حد و کاهش کیفی منابع موجود (شوری و آلودگی)، در حال افزایش است (علیزاده^۱، ۲۰۰۵). تنش خشکی یکی از مهمترین تنش‌های غیرزیستی است که از طریق تأثیر بر طول دوره زایشی باعث کاهش قابل توجهی در عملکرد دانه می‌شود (فو^۲ و همکاران، ۲۰۱۱). خشکی یکی از تنش‌های غیر زنده است که بر رشد و عملکرد گیاهان تأثیر می‌گذارد (جباری^۳ و همکاران، ۲۰۰۷). آفتاب‌گردان به عنوان منبع روغن و پروتئین در بسیاری از مناطق جهان کشت می‌شود و چهارمین گیاه روغنی می‌باشد (ولمن و راجکان^۴، ۲۰۰۹). هر دو گونه آفتاب‌گردان روغنی و آجیلی به خانواده آستراسه^۵ تعلق دارند (پوت^۶، ۱۹۷۸). آفتابگردان به دلیل ساختار ویژه اندام‌های اصلی (ریشه، ساقه، برگ و طبق) به‌طور موفقیت آمیزی در خاک‌های حاشیه‌ای و شرایط نیمه‌خشک پرورش داده می‌شود و در مقایسه با سایر گیاهان، آفتاب‌گردان نسبت به تنش‌های غیرزیستی مقاوم می‌باشد (اسکوریک^۷، ۲۰۰۹؛ کیانی^۸ و همکاران، ۲۰۰۷). یکی از موانع اصلی جهت تولید و عملکرد بالای آفتاب‌گردان، عدم استقرار گیاه به دلیل شرایط آب و هوایی نامساعد می‌باشد (کایا^۹ و همکاران، ۲۰۰۶). جباری و همکاران (۲۰۰۷) گزارش کردند که با افزایش تنش خشکی، عملکرد دانه ۸۳ درصد کاهش یافت. سایر محققان نشان دادند که با افزایش میزان نیتروژن، عملکرد دانه افزایش یافت (اهدایی و همکاران، ۲۰۰۶؛ امام و همکاران، ۱۳۸۸). محققان نشان دادند که تنش خشکی می‌تواند به دلیل کاهش ظرفیت فتوسنتزی برگ‌ها و ایجاد اختلال در انتقال مواد بین

- 1- Alizadeh
- 2- Fu
- 3- Jabari
- 4- Vollman and Rajcan
- 5- Asteraceae
- 6- Put
- 7- Skoric
- 8- Kiani
- 9- Kaya

- 10- Ehdai
- 11- Dordas and Siaoulas
- 12- Taghdiri
- 13- Fang

مواد و روش‌ها

۲۵ کیلومتری ارومیه واقع شده است و از نظر اقلیمی جزء مناطق خشک و نیمه‌خشک محسوب می‌شود. با توجه به آمار هواشناسی بلند مدت در ارومیه، متوسط بارندگی سالیانه ۳۹۰ میلی‌متر، متوسط دما ۱۱/۳ درجه سانتیگراد و میانگین رطوبت نسبی ۷۵٪ می‌باشد. برخی از پارامترهای هواشناسی از کاشت تا برداشت در دو سال زراعی ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ در جدول ۱ ارائه گردیده است. بررسی جدول ۱ نشان می‌دهد که میانگین دما در سال زراعی ۱۳۹۰ حدود ۱/۱ درجه سانتی‌گراد بیشتر از سال زراعی ۱۳۹۱ بود. میانگین بارندگی در ۶ ماهه اول سال ۱۳۹۰ به میزان ۲۱/۴ میلیمتر بود در حالی که میانگین بارندگی در ۶ ماهه اول سال ۱۳۹۱ به میزان ۷/۴ میلی‌متر بود. ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی خاک محل آزمایش در جدول ۲ ارائه شده است. بر طبق این جدول ملاحظه می‌شود که خاک محل آزمایش دارای بافت لومی رسی، pH حدود ۸ و EC حدود ۰/۸ دسی‌زیمنس بر متر بود که برای کشت آفتاب‌گردان مشکلی را ایجاد نمی‌کرد. عملیات خاک‌ورزی و آماده سازی زمین شامل آبیاری قبل از تهیه زمین، یک شخم عمیق و دو دیسک عمود برهم، تسطیح، ایجاد جوی و پشته و کرت‌بندی بود. ۸۰ کیلوگرم در هکتار کود سوپر فسفات تریپل، ۵۰ کیلوگرم در هکتار کود سولفات منگنز و ۵۰ کیلوگرم در هکتار کود سولفات روی بر اساس آزمون تجزیه خاک به طور یکنواخت در سطح مزرعه پخش گردید. کاشت در ۹ خرداد هر سال با دست و به طریقه هیرم کاری انجام شد. بذور پیش از کاشت با بنومیل دو در هزار ضدعفونی شدند. اولین آبیاری ۱۸ خرداد ماه انجام شد. عمل تنک در مرحله ۴-۵ برگی انجام گرفت. وجین علف‌های هرز به صورت دستی در دو مرحله، ۲۰ و ۴۰ روز بعد از کاشت صورت پذیرفت. بیماری و آفت خاصی در مزرعه مشاهده نشد. کود نیتروژن نیز به صورت سرک زمان آبیاری هر تیمار، در دو مرحله ۸-۷ برگی و زمان غنچه‌دهی اعمال گردید. هنگامی که پشت طبق در ۹۰ درصد بوته‌ها به رنگ زرد مایل به قهوه‌ای درآمد و بذور رطوبتی معادل ۲۰ درصد داشتند (رسیدگی فیزیولوژیک) برداشت نهایی انجام شد. برای حذف اثر حاشیه، ردیف‌های کناری و نیم‌متر از ابتدا و انتهای هر ردیف حذف گردید. بذر مورد استفاده هیبرید ایروفولور

این تحقیق به منظور بررسی اثرات تنش کمبود آب، میزان سطوح مختلف نیتروژن و تراکم بوته بر انتقال مجدد، فتوسنتز جاری و عملکرد دانه در آفتاب‌گردان روغنی رقم ایروفولور در دو سال زراعی ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ در مزرعه تحقیقاتی ساعت‌لوی مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی آذربایجان غربی با طول جغرافیایی ۴۵ درجه و ۲ دقیقه شرقی، عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۴۴ دقیقه شمالی و ارتفاع ۱۳۵۲ متر از سطح دریا واقع در ۲۵ کیلومتری ارومیه اجرا گردید. این تحقیق به صورت کرت‌های دو بارخرد شده در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار روی گیاه آفتابگردان اجرا شد. فاکتور اصلی شامل تیمار آبیاری دارای سه سطح آبیاری مطلوب (I_1)، تنش ملایم (I_2) و تنش شدید خشکی (I_3) (به ترتیب آبیاری پس از تخلیه ۵۰، ۷۰ و ۹۰ درصد آب قابل استفاده) بود. تا مرحله ۷ تا ۸ برگی آبیاری‌ها در همه تیمارها پس از تخلیه ۵۰ درصد آب قابل استفاده انجام و از این مرحله به بعد تا ۱۰ روز پیش از رسیدگی فیزیولوژیک گیاه، تیمارهای آبیاری به دقت اعمال شدند. فاکتور فرعی شامل سه سطح نیتروژن N_1 ، N_2 و N_3 به ترتیب کاربرد معادل ۱۰۰، ۱۶۰ و ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار از منبع کودی اوره و تراکم بوته به عنوان تیمار فرعی فرعی دارای سه سطح تراکم ۵/۵۵، ۶/۶۶ و ۸/۳۳ بوته در متر مربع به ترتیب D_1 ، D_2 و D_3 یعنی به ترتیب تراکم‌های معادل ۵۵۵۰، ۶۶۶۰ و ۸۳۳۰ بوته در هکتار بودند. فواصل بوته روی ردیف به ترتیب ۲۰، ۲۵ و ۳۰ سانتی‌متر و فاصله ردیف ۶۰ سانتی‌متر بودند که به طور تصادفی در کرت‌های فرعی فرعی قرار داده شدند. هر کرت فرعی دارای ۶ خط کاشت به طول ۶ متر و به فاصله ردیف ۶۰ سانتی‌متر بود. فاصله هر کرت فرعی از کرت فرعی دیگر به صورت یک خط نکاشت و فاصله میان هر دو کرت اصلی ۱۸۰ سانتی‌متر به صورت سه خط نکاشت در نظر گرفته شد. بنابراین مساحت هر کرت اصلی با احتساب فواصل بین واحدهای آزمایشی معادل ۵۱/۶ متر مربع و مساحت کل قطعه آزمایشی با احتساب فواصل بین واحدهای آزمایشی و کانال‌های آبیاری در حدود ۲۵۰۰ متر مربع بود. ایستگاه تحقیقاتی ساعت‌لوی در

$$E_i = \text{راندمان آبیاری}$$

$$A = \text{مساحت آبیاری شده بر حسب متر مربع}$$

$$D_{\text{Root}} = \text{عمق توسعه ریشه بر حسب متر}$$

بدین ترتیب حجم آب مورد نیاز در هر مرتبه آبیاری در هر تیمار برای هر خط کاشت محاسبه و بر اساس کارایی توزیع آب ۹۰ درصد با استفاده از هیدروفلوم و کورنومتر به صورت یکنواخت توزیع گردید. برداشت نهایی در ۱۵ شهریور ماه انجام گرفت. جهت تعیین درصد رطوبت اندام‌های مختلف گیاه و محاسبه عملکرد دانه، نمونه‌های تصادفی از محصول بخش‌های مختلف و دانه هر کرت برداشت و در دمای ۷۲ درجه سانتی‌گراد به مدت ۴۸ ساعت خشک شدند و عملکرد دانه بر اساس وزن خشک آن‌ها تصحیح شد. به منظور بررسی میزان کارایی و سهم انتقال مجدد مواد ذخیره‌ای و فتوسنتز جاری هفت روز پس از گلدهی از هر کرت فرعی پس از حذف حواشی، از خطوط نمونه‌برداری پنج بوته برداشت و وزن خشک کل آن‌ها اندازه‌گیری شد. در پایان دوره رشد گیاه نیز عملکرد دانه و وزن خشک اندام‌های رویشی از تفاضل عملکرد بیولوژیک و عملکرد دانه محاسبه و با استفاده از روابط مربوطه (اهدایی، ۱۳۷۷؛ پاپاکوستا و گای ایاناس^۱، ۱۹۹۱) صفات یاد شده محاسبه گردید:

$$R = Y_2 - Y_1 \quad \text{رابطه ۳-}$$

R = میزان انتقال مجدد مواد ذخیره‌ای (کیلوگرم بر هکتار)
 Y₂ = وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی (کیلوگرم در هکتار)
 Y₁ = وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی (کیلوگرم در هکتار)

$$RE = \frac{R}{Y_2} \quad \text{رابطه ۴-}$$

$$RC = \text{کارایی انتقال مجدد}$$

$$RC = \frac{R}{GY} \quad \text{رابطه ۵-}$$

RC = سهم انتقال مجدد مواد ذخیره‌ای (درصد)
 GY = عملکرد دانه (کیلوگرم در هکتار)

$$CP = GY - R \quad \text{رابطه ۶-}$$

CP = میزان فتوسنتز جاری (کیلوگرم در هکتار)

$$CPE = \frac{CP}{Y_2} \quad \text{رابطه ۷-}$$

CPE = کارایی فتوسنتز جاری (کیلوگرم در هکتار)

$$CPS = 100 - RC \quad \text{رابطه ۸-}$$

بود که دارای پتانسیل عملکرد بسیار بالا، قدرت جوانه زنی سریع، رشد منظم، مقاومت بالا به خوابیدگی و سازگاری بسیار خوب به شرایط گرم و خشک می‌باشد. این رقم از تیپ سینگل کراس و گروه بلوغ میان رس بوده و در سال ۱۹۸۸ در فرانسه به ثبت رسیده است. همچنین به دلیل رو به پایین قرار گرفتن طبقه‌ها مقاوم‌ترین رقم نسبت به خسارت پرنندگان می‌باشد (خالقی زاده و علیزاده، ۱۳۸۷).

جهت تعیین رطوبت وزنی خاک در شرایط ظرفیت مزرعه و نقطه پژمردگی دایماز دو عمق ۰-۳۰ و ۳۰-۶۰ سانتی‌متری خاک از تکرارهای هر آزمایش نمونه‌برداری شد و با استفاده از دستگاه صفحه فشار اندازه‌گیری شد. درصد رطوبت وزنی آنها در شرایط ظرفیت زراعی با استفاده از رابطه ۱ (فاجریا، ۱۳۷۴) تعیین گردید:

$$Wm = \frac{W_2 - W_1}{W_1} \times 100 \quad \text{رابطه ۱-}$$

W_m = درصد رطوبت وزنی خاک

W₂ = وزن خاک مرطوب با واحد گرم

W₁ = وزن خاک خشک به گرم

در این آزمایش ظرفیت زراعی خاک ۲۶ درصد وزنی و نقطه پژمردگی دائم ۱۴ درصد وزنی تعیین شد. جهت تعیین دقیق زمان آبیاری در هر تیمار با گذشت ۴۸ ساعت از زمان آبیاری به صورت روزانه و متوالی توسط اگر از خاک مزرعه در عمق توسعه ریشه نمونه‌برداری انجام شد تا درصد رطوبت وزنی خاک مشخص شود. بر این اساس زمان آبیاری هنگامی بود که رطوبت وزنی خاک در تیمارهای I₁، I₂ و I₃ به ۲۰، ۱۷/۶ و ۱۵/۲ درصد رسید (علیزاده، ۱۳۸۷). پس از رسیدن درصد رطوبت وزنی خاک به میزان تعیین شده جهت اعمال تیمار آبیاری از رابطه ۲ (فاجریا، ۱۳۷۴) حجم آب مصرفی مورد نیاز هر تیمار محاسبه شد:

$$V = \frac{(FC - \theta_m) \times \rho_b \times D_{\text{Root}} \times A}{E_i} \quad \text{رابطه ۲-}$$

V = حجم آب آبیاری بر حسب مترمکعب

FC = درصد رطوبت وزنی خاک در حد ظرفیت

زراعی

θ_m = درصد رطوبت وزنی خاک قبل از آبیاری

ρ_b = وزن مخصوص ظاهری خاک (گرم بر

سانتی‌متر مکعب)

درصد افزایش داد (جدول ۵). این نتایج با نتایج دهقان و جهانگیری (۱۳۸۸) و زالی کاکشی و همکاران (۱۳۸۷) مطابقت داشت. سایر محققان نیز نشان دادند که با افزایش مقدار نیتروژن عملکرد دانه افزایش یافت (امام و همکاران، ۱۳۸۸؛ حاتمی و همکاران، ۱۳۸۸؛ ووکوویچ^۲ و همکاران، ۲۰۰۸). مقایسه میانگین اثر برهم‌کنش آبیاری و تراکم بوته نشان داد که بیشترین میزان عملکرد دانه از تیمار آبیاری مطلوب و بالاترین تراکم (۸/۳۳) بوته در مترمربع) به میزان (۴۶۷۹/۷۰) کیلوگرم در هکتار) بدست آمد (جدول ۶). تنش خشکی عملکرد دانه را نسبت به شرایط مطلوب ۶۰ درصد کاهش داد. افزایش عملکرد دانه در تراکم‌های بالا به دلیل زیاد بودن تعداد بوته در واحد سطح بود که مهمترین جزء عملکرد می‌باشد. این نتایج با یافته‌های حسنی جبارلو و همکاران (۱۳۸۷) و رابینسون^۳ و همکاران (۲۰۰۴) مطابقت داشت. اسکندری تربقانی و اسکندری تربقانی (۱۳۸۸) نشان دادند که با کاهش تراکم بوته عملکرد دانه کاهش یافته است که با نتایج این تحقیق مطابقت داشت.

انتقال مجدد مواد

وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی

نتایج تجزیه واریانس مرکب نشان داد که تأثیر سطوح مختلف آبیاری، مصرف نیتروژن، تراکم بوته و اثر برهم‌کنش آبیاری و تراکم بوته بر وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی در سطح احتمال ۱٪ معنی دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین دو ساله نشان داد با کاهش فواصل آبیاری وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی افزایش قابل ملاحظه‌ای یافت، به طوری که تیمار آبیاری مطلوب در تراکم ۸/۳۳ بوته در متر مربع با میانگین تولید ۷۷۱۸/۸۹ کیلوگرم ماده خشک در هکتار نسبت به سایر تیمارها برتر بود ولی در سطوح تنش شدید خشکی بین تراکم‌های مختلف تفاوت معنی‌داری وجود نداشت (جدول ۶). کمترین میزان عملکرد ماده خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی به تیمار تنش خشکی شدید و تراکم ۵/۵۵ بوته در متر مربع به میزان ۲۸۶۲/۰۳ کیلوگرم ماده

سهم فتوسنتز جاری (درصد) = CPS

در پایان اجرای این پژوهش به منظور تجزیه واریانس مرکب داده‌ها پس از آزمون بارتلت، از مدل آماری آزمایش کرت‌های خرد شده در مکان در سال بر اساس طرح بلوک‌های کامل تصادفی استفاده شد. تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها با استفاده از نرم افزار رایانه‌ای SAS و MSTATC انجام و مقایسه میانگین‌ها نیز توسط آزمون توکی در سطح ۵ درصد صورت پذیرفت.

نتایج و بحث

عملکرد دانه

نتایج تجزیه واریانس مرکب نشان داد که تأثیر آبیاری، نیتروژن، تراکم بوته، اثر برهم‌کنش آبیاری و نیتروژن و اثر برهم‌کنش آبیاری و تراکم بوته بر عملکرد دانه معنی‌دار بود (جدول ۱). مقایسه میانگین دو ساله نشان داد که تنش خشکی موجب کاهش معنی‌دار عملکرد دانه گردید، به نحوی که بیشترین و کمترین عملکرد دانه به ترتیب به تیمار آبیاری مطلوب و تنش شدید خشکی مربوط بود (جداول ۵ و ۶). در اثر برهم‌کنش آبیاری و نیتروژن بیشترین میزان عملکرد از تیمار آبیاری مطلوب و ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار (۴۷۰۷/۳۲) کیلوگرم در هکتار) بدست آمد (جدول ۵). کمبود آب باعث کاهش شاخص سطح برگ، اختلال در جذب آب و مواد غذایی و انتقال مواد فتوسنتزی به دانه و در نهایت کاهش عملکرد دانه شد. که با نتایج رشدی^۱ و همکاران (۲۰۰۶) و مجد نصیری (۱۳۸۸) مطابقت داشت. تأثیر نیتروژن نیز بر افزایش عملکرد مثبت بود (جدول ۵). افزایش مصرف نیتروژن به دلیل ایجاد مخزن قوی یعنی تعداد دانه بیشتر و فعالیت منبع بیشتر (شاخص سطح برگ بیشتر) باعث افزایش عملکرد دانه شد. افزایش فراهمی نیتروژن با افزایش غلظت کلروفیل و شاخص سطح برگ همراه است که این موضوع سبب بهبود جذب نور و تولید زیست توده بیشتر می‌شود. مصرف ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار در مقایسه با ۱۰۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار عملکرد دانه را به میزان ۱۶

2- Vukovic
3- Robinson

1- Roshdi

رسیدگی با عملکرد دانه همبستگی مثبت معنی‌داری (*^{۰/۹۵}) وجود داشت (جدول ۸).

وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی

نتایج تجزیه واریانس مرکب نشان داد که تأثیر سطوح مختلف آبیاری، مصرف نیتروژن، تراکم بوته و اثر برهم‌کنش آبیاری و تراکم بوته بر وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی در سطح احتمال ۱٪ معنی‌دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین دو ساله تیمارهای آبیاری و تراکم بوته نشان داد که با افزایش شدت تنش خشکی و کاهش تراکم بوته وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی کاهش معنی‌داری پیدا کرد به طوری که بیشترین و کمترین میزان وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی به ترتیب (به میزان ۸۶۹۰/۲۵ و ۳۴۴۰/۳۵ کیلوگرم ماده خشک در هکتار) به تیمار آبیاری مطلوب در تراکم بوته ۸/۳۳ و تنش شدید خشکی در تراکم بوته ۵/۵۵ بوته در مترمربع مربوط بود (جدول ۶). تنش شدید خشکی نسبت به آبیاری مطلوب، وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی را ۵۰ درصد کاهش داد دلیل کاهش وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی در شرایط کمبود آب، کاهش شاخص سطح برگ و مواد فتوسنتزی کم، بوده است. این نتایج با نتایج لک و همکاران (۱۳۸۶) و دانشیان (۱۳۸۲) مطابقت داشت. همچنین علت زیاد بودن وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی در تراکم‌های بالا را می‌توان به تعداد بوته بیشتر در واحد سطح نسبت داد. نتایج مجیری و ارزانی (۱۳۸۲) یافته‌های فوق را تایید می‌کند. مقایسه میانگین اثرات ساده نیتروژن بر این صفت نیز نشان داد که با افزایش میزان نیتروژن مصرفی وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی به ترتیب (به میزان ۵۹۷۵/۶۷ و ۴۸۸۲/۰۹ کیلوگرم در هکتار) به تیمارهای کودی ۲۲۰ و ۱۰۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار مربوط بودند (جدول ۴). میزان ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار در

خشک در هکتار مربوط بود (جدول ۶). افزایش شدت تنش خشکی در مرحله رشد رویشی از طریق افت محتوای نسبی آب برگ‌ها موجب کاهش سطح برگ و کاهش فتوسنتز در واحد سطح گردید. این نتایج با نتایج فاروک^۱ و همکاران (۲۰۰۹) مطابقت داشت. تنش شدید خشکی نسبت به آبیاری مطلوب، وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی را ۵۰ درصد کاهش داد. کاهش وزن خشک گیاه تحت رطوبت پایین خاک ممکن است به دلیل کاهش سطح برگ و کاهش میزان فتوسنتز باشد (زوبائر^۲ و همکاران، ۲۰۰۷؛ سیناکی^۳ و همکاران، ۲۰۰۷). دلیل افزایش وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی با افزایش تراکم، افزایش شاخص سطح برگ و تولید ماده خشک بیشتر بوده است. افزایش مصرف نیتروژن باعث افزایش تولید و تجمع ماده خشک گردید به طوری که بیشترین و کمترین مقدار عملکرد ماده خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی به مقدار ۵۰۵۶/۶ و ۴۱۹۸/۵ کیلوگرم در هکتار به تیمار ۲۲۰ و ۱۰۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار مربوط بود (جدول ۴). میزان ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار در مقایسه با ۱۶۰ و ۱۰۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار، وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی را به ترتیب ۸ و ۱۷ درصد افزایش داد دلیل افزایش وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی با افزایش مصرف نیتروژن را می‌توان به نقش این عنصر بر گسترش و تداوم سطح برگ و بهبود کارایی استفاده از نور نسبت داد. این نتایج با نتایج حسن زاده^۴ (۲۰۰۲) و فرجی و همکاران (۱۳۸۸) مطابقت داشت. همچنین بین تراکم‌های مختلف در شرایط تنش شدید خشکی تفاوت معنی‌داری وجود نداشت، لذا جهت کاهش هزینه‌ها در شرایط تنش شدید خشکی، تعداد بوته را باید کمتر در نظر گرفت (جدول ۶). این نتایج با نتایج کریمیان کلیشادری و همکاران (۱۳۸۸) مطابقت داشت. بین وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله

1- Farooq

2- Zubaer

3- Sinaki

4- Hasanzade

نشریه تولید گیاهان روغنی / سال اول / شماره اول / بهار و تابستان ۱۳۹۳

جدول ۱- برخی پارامترهای هواشناسی در دو سال زراعی ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ از کاشت تا برداشت آفتابگردان در ارومیه

سال ۱۳۹۰						
شهریور	مرداد	تیر	خرداد	اردیبهشت	فروردین	پارامترهای هواشناسی
۲۹/۵	۳۱/۱	۲۸/۸	۲۷/۷	۲۱	۱۲/۹	بیشینه دما °C
۱۳/۱	۱۶/۸	۱۶/۳	۱۳/۲	۸/۲	۲/۲	کمینه دما °C
۲۱/۳	۲۴	۲۲/۶	۲۰/۵	۱۴/۶	۷/۶	میانگین دما °C
۰/۱	۲/۲	۲۷/۳	۴۳/۴	۱۸/۳	۳۷/۳	مجموع بارندگی (mm)
۲۱۱/۳	۲۷۰/۴	۲۶۰/۸	۲۴۱/۳	۱۶۵/۶	۳۸/۲	مجموع تبخیر (mm)
۴۷	۵۰	۵۶	۵۷	۶۲	۶۷	میانگین رطوبت نسبی (%)
سال ۱۳۹۱						
شهریور	مرداد	تیر	خرداد	اردیبهشت	فروردین	پارامترهای هواشناسی
۲۹/۸	۳۳/۱	۳۰/۵	۲۷/۹	۲۳	۲۱	بیشینه دما °C
۱۲/۸	۱۷/۵	۱۵/۶	۱۱/۵	۷/۶	۴/۷	کمینه دما °C
۲۱/۳	۲۵/۴	۲۲/۹	۱۹/۷	۱۵/۳	۱۲/۹	میانگین دما °C
۵/۸	۰	۱۰/۹	۰	۲۴/۵	۳/۴	مجموع بارندگی (mm)
۲۱۸/۴	۳۰۵	۲۸۳/۸	۲۲۹/۶	۲۰۳/۸	۹۹/۹	مجموع تبخیر (mm)
۵۲	۴۵	۵۰	۵۱	۵۰	۴۸	میانگین رطوبت نسبی (%)

جدول ۲- ویژگی‌های شیمیایی و فیزیکی خاک مزرعه پیش از کاشت در دو سال اجرای آزمایش

سال ۱۳۹۱		سال ۱۳۹۰		ویژگی‌های خاک
عمق خاک (سانتی‌متر)	عمق خاک (سانتی‌متر)	عمق خاک (سانتی‌متر)	عمق خاک (سانتی‌متر)	
۳۰-۶۰	۰-۳۰	۳۰-۶۰	۰-۳۰	
۱/۱۷	۰/۷۴	۱/۰۵	۰/۸	شوری (دسی زیمنس بر متر)
۷/۹	۸/۳	۷/۸	۸	اسیدیته خاک (pH)
۴۶	۴۶	۴۷	۴۷	درصد اشباع (%)
۱۷	۱۷	۱۶	۱۷	آهک (%)
۳۶	۳۲	۳۷	۳۵	رس (%)
۳۹	۴۱	۳۶	۳۷	سیلت (%)
۲۵	۲۷	۲۷	۲۸	شن (%)
۰/۵۵	۰/۹۲	۰/۹۲	۱/۲	مواد آلی (%)
۱/۰۵	۰/۰۹	۰/۰۹	۰/۱۲	نیترژن (%)
۸/۹	۱۱/۶	۸	۱۲	فسفر (ppm)
۱۲۳	۲۵۴	۲۶۳	۳۷۵	پتاسیم (ppm)
۲۵/۶	۲۵/۸	۲۶/۱	۲۶/۲	رطوبت ظرفیت زراعی (درصد وزنی)
لومی رسی	لومی رسی	لومی رسی	لومی رسی	بافت خاک

تفاوت معنی‌داری در تراکم‌های مختلف مشاهده نشد که بیشترین و کمترین میزان انتقال مجدد مواد در تنش ملایم خشکی به ترتیب به میزان ۸۹۰/۰۸ و ۵۸۹/۳۰ کیلوگرم در هکتار به تیمارهای $۲۲۰ \times ۸/۳۳$ بوته در مترمربع و $۱۰۰ \times ۵/۵۵$ بوته در مترمربع مربوط بود (جدول ۷). بیشترین و کمترین میزان انتقال مجدد مواد در سطوح تنش شدید خشکی به ترتیب به میزان ۶۸۰/۱۰ و ۴۹۵/۵۶ کیلوگرم در هکتار به تیمارهای $۲۲۰ \times ۶/۶۶$ بوته در مترمربع و $۱۰۰ \times ۶/۶۶$ بوته در مترمربع مربوط بود که در این سطوح‌های کودی تفاوت معنی‌داری بین تراکم‌های مختلف وجود نداشت (جدول ۷). به طور کلی در شرایط مطلوب، سطوح بالاتر مصرف نیتروژن به دلیل تولید سطح برگ بالاتر با تداوم بیشتر و هم‌چنین بالا بودن مقدار فتوسنتز جاری، از میزان انتقال مجدد کمتری برخوردار بودند و بدین ترتیب سهم مواد ذخیره‌ای در تولید عملکرد دانه کاهش یافت، ولی در شرایط تنش و به‌ویژه تنش ملایم خشکی، مصرف مقادیر بیشتر نیتروژن به لحاظ تولید سطح برگ بیشتر و افزایش مقدار مواد ذخیره شده در ساقه موجب افزایش میزان انتقال مجدد در مقایسه با مقادیر کمتر مصرف نیتروژن گردید (جدول ۷). دلیل افزایش میزان انتقال مجدد با افزایش تراکم، افزایش تولید مواد فتوسنتزی و از سوی دیگر محدودیت مقصدهای فیزیولوژیکی بود که در نهایت باعث افزایش تخصیص مواد فتوسنتزی و انتقال مجدد مواد خشک به دانه گردید. این نتایج با نتایج عنایت قلی‌زاده و فتحی (۱۳۸۸) و شکری^۱ و همکاران (۲۰۰۹) مطابقت داشت. مقایسه میانگین‌ها نشان داد که با افزایش شدت تنش خشکی میزان فتوسنتز جاری کاهش معنی‌داری پیدا کرد. در هر سطح آبیاری با افزایش میزان نیتروژن مصرفی میزان فتوسنتز جاری افزایش معنی‌داری پیدا کرد به طوری که بیشترین و کمترین میزان فتوسنتز جاری به ترتیب به میزان ۳۹۰۷/۳۰ و ۱۰۵۸/۷۵ کیلوگرم در هکتار به تیمارهای آبیاری با کود نیتروژن ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار و تیمار تنش خشکی شدید با کود نیتروژن ۱۰۰ کیلوگرم نیتروژن

مقایسه با ۱۶۰ و ۱۰۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار، وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی را به ترتیب ۱۰ و ۱۸ درصد افزایش داد دلیل افزایش وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی با افزایش مصرف نیتروژن را می‌توان به نقش موثر این عنصر در رشد رویشی و تولید ماده خشک بیشتر نسبت داد. این نتایج با نتایج جامی معینی و همکاران (۱۳۸۸) مطابقت داشت. بین وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی با عملکرد دانه همبستگی مثبت معنی‌داری ($۰/۹۶^{**}$) وجود داشت (جدول ۸).

میزان انتقال مجدد مواد و فتوسنتز جاری

نتایج تجزیه واریانس مرکب نشان داد که تأثیر سطوح مختلف آبیاری، مصرف نیتروژن، تراکم بوته و اثر برهم‌کنش آبیاری و نیتروژن، اثر برهم‌کنش آبیاری و تراکم بوته بر میزان انتقال مجدد و میزان فتوسنتز جاری در سطح احتمال ۱٪ معنی‌دار بود همچنین اثر برهم‌کنش سه‌گانه آبیاری، نیتروژن و تراکم بوته در سطح احتمال ۵٪ بر میزان انتقال مجدد تأثیر معنی‌داری داشت (جدول ۳). مقایسه میانگین دو ساله نشان داد که با افزایش شدت تنش خشکی میزان انتقال مجدد کاهش معنی‌داری پیدا کرد. در سطح آبیاری مطلوب با افزایش میزان نیتروژن مصرفی میزان انتقال مجدد کاهش معنی‌داری پیدا کرد ولی در هر سطح نیتروژن در آبیاری مطلوب با افزایش تراکم بوته، میزان انتقال مجدد افزایش معنی‌داری پیدا کرد به طوری که بیشترین و کمترین میزان انتقال مجدد مواد به ترتیب به میزان $۱۰۱۰/۳۵$ و $۶۸۹/۳۸$ کیلوگرم در هکتار به تیمارهای $۱۰۰ \times ۸/۳۳$ بوته در مترمربع و $۲۲۰ \times ۵/۵۵$ بوته در مترمربع مربوط بود (جدول ۷). در سطوح آبیاری تنش ملایم و شدید خشکی افزایش مصرف نیتروژن میزان انتقال مجدد را بهبود بخشید و در هر سطح نیتروژن مصرفی نیز با افزایش تراکم بوته میزان انتقال مجدد افزایش معنی‌داری پیدا کرد ولی در سطح نیتروژن ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار در سطوح آبیاری تنش خشکی شدید

همبستگی نشان داد که بین میزان انتقال مجدد با صفات وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی و گرده-افشانی، میزان فتوسنتز جاری و عملکرد دانه همبستگی مثبت معنی‌داری وجود داشت (جدول ۸).

کارآیی انتقال مجدد ماده خشک و فتوسنتز جاری

نتایج تجزیه واریانس مرکب نشان داد تأثیر اثرات آبیاری، نیتروژن، تراکم بوته و کلیه برهمکنش‌ها بر کارآیی انتقال مجدد معنی‌دار نبود (جدول ۳). تأثیر آبیاری، نیتروژن، تراکم بوته، برهم‌کنش آبیاری و نیتروژن و اثر برهم‌کنش آبیاری و تراکم بوته بر کارآیی فتوسنتز جاری معنی‌دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین دو ساله نشان داد افزایش شدت تنش خشکی به‌طور معنی‌داری کارآیی فتوسنتز جاری را کاهش داد. تنش شدید خشکی نسبت به آبیاری مطلوب، کارآیی فتوسنتز جاری را ۳۵ درصد کاهش داد کمترین کارآیی به میزان ۰/۲۷ گرم بر گرم به تیمار تنش شدید خشکی و کود ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار اختصاص داشت، دلیل این امر کاهش اندازه و دوام سطح برگ بود (جدول ۵). عبیری و همکاران (۱۳۸۹) نشان دادند که تنش خشکی باعث کاهش معنی‌دار عملکرد دانه، میزان فتوسنتز جاری و سهم فتوسنتز جاری و کارآیی فتوسنتز جاری در تولید دانه گردید که با نتایج این تحقیق مطابقت داشت. بر خلاف تنش خشکی، افزایش مصرف نیتروژن باعث افزایش کارآیی فتوسنتز جاری شد. علت افزایش کارآیی فتوسنتز جاری با افزایش مصرف نیتروژن، عرضه بیشتر مواد پرورده جهت تولید عملکرد دانه بود (جدول ۵). در هر سطح آبیاری افزایش نیتروژن مصرفی کارآیی فتوسنتز جاری را افزایش داد ولی در تیمار تنش شدید خشکی بین کود ۱۶۰ با تیمار تنش ملایم خشکی و کود ۲۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار تفاوت معنی‌داری وجود نداشت (جدول ۵). دانشور و همکاران (۱۳۸۷) نشان دادند که با کاربرد مصرف نیتروژن رشد و دوام بخش‌های سبزینه‌ای گیاه افزایش یافته و باعث افزایش کارآیی فتوسنتز جاری گردیده است. با افزایش تراکم بوته، کارآیی فتوسنتز جاری

خالص در هکتار مربوط بود (جدول ۵). مقایسه میانگین اثرات برهم‌کنش آبیاری و تراکم نیز نشان داد که در سطوح آبیاری مطلوب و تنش خشکی ملایم با افزایش تراکم بوته میزان فتوسنتز جاری افزایش معنی‌داری پیدا کرد ولی در تیمار تنش خشکی شدید با افزایش تراکم بوته میزان فتوسنتز جاری کاهش یافت. بیشترین و کمترین میزان فتوسنتز جاری به میزان ۳۷۲۱/۵۴ و ۱۰۵۹/۱۶ کیلوگرم در هکتار به ترتیب به تیمارهای آبیاری مطلوب و تنش خشکی شدید در تراکم ۸/۳۳ بوته در مترمربع مربوط بود (جدول ۶). تنش شدید خشکی نسبت به آبیاری مطلوب، میزان فتوسنتز جاری را ۶۸ درصد کاهش داد علت کاهش میزان فتوسنتز جاری با افزایش شدت تنش خشکی، کاهش دوام شاخص سطح برگ می‌باشد. عزیزاده و همکاران (۱۳۸۶) نشان دادند که تنش خشکی باعث کاهش معنی‌دار میزان فتوسنتز جاری گردید که با نتایج این تحقیق مطابقت داشت. دلیل افزایش میزان فتوسنتز جاری با افزایش مصرف نیتروژن، تأثیر مثبت نیتروژن بر شاخص و دوام سطح برگ و تولید و تجمع بیشتر ماده خشک در شرایط آبیاری مطلوب بود. درداس و سیولاس^۱ (۲۰۰۸) بیان داشتند که کود نیتروژن میزان فتوسنتز جاری افزایش داده و میزان انتقال مجدد ماده خشک را کاهش داد. در شرایط تنش شدید خشکی استفاده از تراکم‌های بالا میزان فتوسنتز جاری را کاهش داد، از طرفی وابستگی عملکرد دانه به مواد مربوط به انتقال مجدد بیشتر گردید (جدول ۶)، که علت آن زرد شدن و پیری سریع برگ‌ها در شرایط تنش به ویژه در تراکم‌های بالا بود. طهماسبی سروسستانی و همکاران (۱۳۸۰) نشان دادند که با افزایش تراکم بوته، میزان و تولید مواد فتوسنتزی افزایش یافت. با توجه به این‌که بین تراکم‌های مختلف در شرایط تنش شدید خشکی از نظر میزان فتوسنتز جاری تفاوت معنی‌داری وجود نداشت لذا جهت کاهش هزینه‌ها می‌توان پایین‌ترین تعداد بوته را در نظر گرفت (جدول ۶). همبستگی میان میزان انتقال مجدد و عملکرد بیولوژیکی نیز مثبت بود. بررسی جدول ضرایب

۷). میانگین سهم انتقال مجدد در عملکرد دانه در شرایط مطلوب و تنش شدید خشکی به ترتیب ۲۰/۰۷ و ۳۴/۴۸ درصد بود (جدول ۷). تنش شدید خشکی نسبت به آبیاری مطلوب، سهم انتقال مجدد را ۴۰ درصد افزایش داد. دلیل کاهش سهم فتوسنتز جاری با افزایش شدت تنش خشکی، کاهش شاخص و دوام سطح برگ و پیری و زرد شدن سریع برگ‌ها بود که باعث کاهش سهم فتوسنتز جاری و وابستگی بیشتر عملکرد دانه به انتقال مجدد گردید. آبیاری مطلوب نسبت به تنش شدید خشکی، سهم فتوسنتز جاری را ۱۹ درصد بهبود بخشید. نتایج آزمایش احمدی و همکاران (۱۳۸۳) نیز نشان داد که سهم ذخایر بخش‌های رویشی گیاه گندم در عملکرد دانه در شرایط مطلوب ۱۹/۳ درصد و در شرایط تنش خشکی ۲۴/۴ درصد بود که با نتایج این تحقیق مطابقت داشت. با افزایش مصرف نیتروژن سهم انتقال مجدد کاهش یافت و در مقابل سهم فتوسنتز جاری افزایش یافت (جدول ۷). دلیل افزایش سهم فتوسنتز جاری با افزایش نیتروژن، تولید زیست توده و میزان فتوسنتزی جاری بیشتر بود. عنایت قلی زاده و فتحی (۱۳۸۸) نشان دادند که افزایش مصرف نیتروژن باعث کاهش سهم انتقال مجدد مواد فتوسنتزی و افزایش سهم فتوسنتز جاری گردید. افزایش تراکم باعث افزایش سهم انتقال مجدد گردید که دلیل آن تولید میزان انتقال مجدد بیشتر، کاهش سهم فتوسنتز جاری به دلیل تنفس زیاد گیاهان متراکم و نرسیدن نور به داخل کانوپی و زردی سریع برگ‌ها بود (جدول ۷). بین سهم فتوسنتز جاری با وزن اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی و گرده‌افشانی، میزان انتقال مجدد، میزان فتوسنتز جاری، کارایی فتوسنتز جاری و عملکرد دانه همبستگی مثبت معنی‌دار و با صفت سهم انتقال مجدد همبستگی منفی معنی‌دار وجود داشت (جدول ۸). همچنین بین سهم انتقال مجدد با عملکرد دانه همبستگی منفی معنی‌دار ($0/93^{**}$) وجود داشت (جدول ۸).

کاهش معنی‌داری پیدا کرد و بیشترین و کمترین کارایی فتوسنتز جاری به میزان ۰/۴۱ و ۰/۳۳ گرم به ترتیب از تراکم‌های ۵/۵۵ و ۸/۳۳ بوته در مترمربع به دست آمد (جدول ۴). تراکم ۵/۵۵ بوته در مترمربع در مقایسه با تراکم ۸/۳۳ بوته در مترمربع، کارایی فتوسنتز جاری را ۲۰ درصد افزایش داد کاهش کارایی فتوسنتز جاری در تراکم‌های زیاد علی‌رغم افزایش میزان فتوسنتز جاری، به دلیل تولید بیشتر ماده خشک مرحله گرده‌افشانی بوده است. این نتایج با نتایج طهماسبی سروستانی و همکاران (۱۳۸۰) مطابقت داشت. بین کارایی فتوسنتز جاری با وزن اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی و گرده افشانی، میزان انتقال مجدد، میزان فتوسنتز جاری، سهم فتوسنتز جاری و عملکرد دانه همبستگی مثبت معنی‌دار و با صفت سهم و کارایی انتقال مجدد همبستگی منفی معنی‌داری وجود داشت (جدول ۹).

سهم انتقال مجدد مواد ذخیره‌ای و فتوسنتز جاری در عملکرد دانه

نتایج تجزیه واریانس مرکب نشان داد تأثیر آبیاری، نیتروژن، تراکم بوته، برهم‌کنش آبیاری و نیتروژن، اثر برهم‌کنش آبیاری و تراکم بوته و اثر برهم‌کنش آبیاری، نیتروژن و تراکم بر سهم انتقال مجدد و سهم فتوسنتز جاری معنی‌دار بود (جدول ۳). بررسی مقایسه میانگین دو ساله برهم‌کنش سه‌گانه آبیاری، نیتروژن و تراکم بوته نشان داد که با افزایش شدت تنش خشکی سهم انتقال مجدد افزایش معنی‌داری پیدا کرد در حالی که سهم فتوسنتز جاری کاهش معنی‌داری پیدا کرد (جدول ۷). در هر سطح آبیاری با افزایش نیتروژن مصرفی سهم انتقال مجدد کاهش ولی سهم فتوسنتز جاری افزایش معنی‌داری پیدا کرد و همچنین در هر سطح آبیاری با افزایش تراکم بوته سهم انتقال مجدد افزایش ولی سهم فتوسنتز جاری کاهش یافت. بیشترین و کمترین میزان سهم فتوسنتز جاری به ترتیب به میزان ۸۳/۴۱ و ۶۲/۵۸ درصد به ترتیب به تیمار آبیاری مطلوب و تنش خشکی شدید مربوط بود. (جدول

نتیجه‌گیری کلی

مقایسه میانگین دو ساله نشان داد که تنش خشکی موجب کاهش معنی‌دار عملکرد دانه، وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی و گرده‌افشانی، میزان انتقال مجدد، کارایی فتوسنتز جاری و سهم فتوسنتز جاری گردید در حالی که با افزایش شدت تنش خشکی سهم انتقال مجدد افزایش معنی‌داری پیدا کرد. در سطح آبیاری مطلوب با افزایش میزان نیتروژن مصرفی میزان انتقال مجدد و سهم انتقال مجدد کاهش معنی‌داری پیدا کرد. افزایش مصرف نیتروژن به دلیل عرضه بیشتر مواد پرورده جهت تولید عملکرد دانه، باعث افزایش کارایی فتوسنتز جاری و سهم فتوسنتز جاری شد. با افزایش تراکم بوته، کارایی فتوسنتز جاری کاهش معنی‌داری پیدا کرد. کاهش

کارایی فتوسنتز جاری در تراکم‌های زیاد علی‌رغم افزایش میزان فتوسنتز جاری، به دلیل تولید بیشتر ماده خشک مرحله گرده‌افشانی بوده است. در آبیاری مطلوب در هر سطح نیتروژن با افزایش تراکم بوته، میزان انتقال مجدد و سهم انتقال مجدد افزایش معنی‌داری پیدا کرد. با توجه به اثرات برهم‌کنش تیمارها مشخص شد که در شرایط مختلف رطوبتی باید تیمارهای مناسب کودی و تراکم بوته را انتخاب و آنها را توصیه کرد.

سپاسگزاری

از همکاری مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان آذربایجان غربی در اجرای این طرح تحقیقاتی تشکر و قدردانی می‌شود.

جدول ۳- خلاصه نتایج تجزیه واریانس مرکب صفات مورد مطالعه در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱

میانگین مربعات			عملکرد دانه	درجه آزادی	منابع تغییرات
میزان حرکت مجدد	وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی	وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گردآفشانی			
۶۴۷۹/۰۱**	۷۷۶۵۲۱/۱*	۲۳۳۷۲۱۸/۱*	۱۳۴۰۹۸/۷**	۱	سال (Y)
۵۷۷۴۴/۵	۱۳۵۳۳۵۶۲/۳	۱۰۱۰۹۱۰۱/۷	۹۴۸۲۷/۹	۴	سال / بلوک
۸۹۳۱۵۷/۷۰**	۱۹۲۴۱۷۷۷۷/۶**	۱۴۹۹۰۸۳۰۷/۴**	۹۳۴۵۳۳۸۰/۶**	۲	آبیاری (I)
۱۳۴۶۱/۳۳**	۸۹۹۲۲۱/۸**	۲۸۹۶۸۵۴/۳**	۲۵۰۸۹/۱ ^{ns}	۲	سال × آبیاری (I×Y)
۱۷۷۴۳/۳۲	۹۱۰۶۴۲/۳	۴۰۲۹۱۱/۰	۳۰۵۳۸/۳	۸	اشتباه (E _a)
۵۷۰۳۶/۵۶**	۱۶۲۳۳۸۴۷/۹**	۹۹۵۳۹۵۳/۳**	۳۰۴۶۰۱۱/۳	۲	نیترژن (N)
۹۴۵/۲۹ ^{ns}	۱۱۶۶۰۷/۹**	۱۱۶۹۰۱۸/۷ ^{ns}	۳۳۶۶۰/۳ ^{ns}	۲	سال × نیترژن (Y×N)
۹۸۱۴۰/۴۱**	۱۱۰۶۹۳/۸ ^{ns}	۲۵۰۷۵۹/۳ ^{ns}	۴۹۶۱۱۰/۹**	۴	آبیاری × نیترژن (I×N)
۳۳۴۷/۹۶**	۲۷۳۳۵/۳ ^{ns}	۵۷۱۴۳۸/۳ ^{ns}	۱۳۱۰۲/۱ ^{ns}	۴	سال × آبیاری × نیترژن (Y×I×N)
۷۹۹/۷۵	۸۴۶۲۵/۹	۵۹۶۱۲۸/۳	۲۸۹۹۱/۰	۲۴	اشتباه (E _b)
۲۳۰۳۱۱/۸۹**	۳۵۸۵۲۰۳۷/۳**	۳۰۳۸۴۳۲۴/۳**	۱۴۷۴۳۷۳/۰**	۲	تراکم (D)
۱۹۷/۹۹ ^{ns}	۸۴۳۷۱/۷ ^{ns}	۳۳۵۹۸۹/۸ ^{ns}	۵۳۷/۴ ^{ns}	۲	سال × تراکم (Y×D)
۴۱۹۸۳/۶۱**	۳۹۱۵۸۰۶/۱**	۳۱۹۱۵۰۶/۳**	۱۰۲۶۵۹۸/۵**	۴	آبیاری × تراکم (I×D)
۵۵۸/۹۸ ^{ns}	۱۶۲۸۶۴/۹ ^{ns}	۶۸۱۱۰۰/۵ ^{ns}	۵۶۸/۱ ^{ns}	۴	سال × آبیاری × تراکم (Y×I×D)
۱۲۵۲/۹۵ ^{ns}	۲۰۱۹۰۱/۵ ^{ns}	۶۵۶۸۷۹/۷ ^{ns}	۱۴۶۱۷/۹ ^{ns}	۴	نیترژن × تراکم (N×D)
۱۴۰/۷۶ ^{ns}	۸۳۰۱/۹ ^{ns}	۵۰۳۶۵۴/۳ ^{ns}	۱۵۶۸/۵ ^{ns}	۴	سال × نیترژن × تراکم (Y×N×D)
۲۲۵۴/۵۹*	۱۷۵۰۱۸/۶ ^{ns}	۴۲۶۷۲۴/۴۷ ^{ns}	۱۹۰۱۹/۳ ^{ns}	۸	آبیاری × نیترژن × تراکم (I×N×D)
۳۵۳/۶۲ ^{ns}	۴۴۵۹۰/۱ ^{ns}	۵۶۶۶۹۹/۷ ^{ns}	۲۱۷۱/۳ ^{ns}	۸	سال × آبیاری × نیترژن × تراکم
۹۹۱/۰۶	۱۶۸۵۱۸/۸	۵۱۱۸۸۴/۰	۱۹۳۹۹/۴	۷۲	اشتباه (E _c)
۴/۴۲	۷/۵۹	۱۵/۴۳	۴/۹۹	-	ضریب تغییرات (/.)

**، * و ns به ترتیب اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال ۰.۱٪، ۰.۵٪ و غیر معنی‌دار

ادامه جدول ۳- خلاصه نتایج تجزیه واریانس مرکب صفات مورد مطالعه در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱

میانگین مربعات					درجه آزادی	منابع تغییرات
کارایی فتوسنتز جاری	سهم فتوسنتز جاری	میزان فتوسنتز جاری	سهم انتقال مجدد	کارایی حرکت مجدد		
۰/۰۰۰۰۰۰۹۸ ^{ns}	۲/۳۲ ^{**}	۸۱۶۲۶ ^{**}	۲/۳۲ ^{**}	۰/۰۰۷۸ ^{ns}	۱	سال (Y)
۰/۰۴۱	۲۷/۶۶	۱۵۷۴۸/۸	۲۷/۶۶	۰/۰۰۶	۴	سال / بلوک
۰/۳۵۸ ^{**}	۲۸۶۲/۱۲ ^{**}	۷۶۳۶۸۸۵۴/۷ ^{**}	۲۸۶۲/۱۲ ^{**}	۰/۰۰۹۶ ^{ns}	۲	آبیاری (I)
۰/۰۰۴ ^{**}	۱۶/۵۳ ^{**}	۶۹۹۸۳/۰ ^{**}	۱۶/۵۳ ^{**}	۰/۰۰۱۴ ^{ns}	۲	سال × آبیاری (I×Y)
۰/۰۰۳۶	۱۵/۷۷	۲۵۲۸۸/۱	۱۵/۷۷	۰/۰۰۷۲	۸	اشتباه (E _a)
۰/۰۰۲۹ ^{**}	۳/۹۳ ^{**}	۲۲۸۲۵۷۷/۱ ^{**}	۳/۹۳ ^{**}	۰/۰۰۵۵ ^{ns}	۲	نیترژن (N)
۰/۰۰۶۱ ^{**}	۱۸/۸۲ ^{**}	۳۶۶۹۰/۵ ^{ns}	۱۸/۸۲ ^{**}	۰/۰۰۶۶ ^{ns}	۲	سال × نیترژن (Y×N)
۰/۰۲۲۳ ^{**}	۱۳۹/۹۲ ^{**}	۱۰۱۵۹۹۸/۷ ^{**}	۱۳۹/۹۲ ^{**}	۰/۰۰۵۱ ^{ns}	۴	آبیاری × نیترژن (I×N)
۰/۰۰۱۲ [*]	۹/۴۰ ^{**}	۲۶۳۷۳/۱ ^{ns}	۹/۴۰ ^{**}	۰/۰۰۴۷ ^{ns}	۴	سال × آبیاری × نیترژن (Y×I×N)
۰/۰۰۰۵۶	۲/۲۹	۲۵۸۹۳/۸	۲/۲۹	۰/۰۰۵	۲۴	اشتباه (E _b)
۰/۰۹۳ ^{**}	۹۲/۸۸ ^{**}	۵۵۱۸۰۷/۴ ^{**}	۹۲/۸۸ ^{**}	۰/۰۰۲۲ ^{ns}	۲	تراکم (D)
۰/۰۰۰۳۴ ^{ns}	۰/۰۹۰ ^{ns}	۳۸۰/۹ ^{ns}	۰/۰۹ ^{ns}	۰/۰۰۳۵ ^{ns}	۲	سال × تراکم (Y×D)
۰/۰۰۱۰ ^{ns}	۹/۹۱ ^{**}	۶۹۱۶۵۲/۰ ^{**}	۹/۹۱ ^{**}	۰/۰۰۶۳ ^{ns}	۴	آبیاری × تراکم (I×D)
۰/۰۰۱۳ [*]	۱/۷۵ ^{**}	۲۲۲۰/۷ ^{ns}	۱/۷۵ ^{**}	۰/۰۰۶۷ ^{ns}	۴	سال × آبیاری × تراکم (Y×I×D)
۰/۰۰۰۰۷۷ ^{ns}	۰/۵۷ ^{ns}	۷۹۶۱/۸ ^{ns}	۰/۵۷ ^{ns}	۰/۰۰۵۱ ^{ns}	۴	نیترژن × تراکم (N×D)
۰/۰۰۰۵۹ ^{ns}	۰/۹۱ ^{ns}	۲۴۲۳/۵ ^{ns}	۰/۹۱ ^{ns}	۰/۰۰۴۹ ^{ns}	۴	سال × نیترژن × تراکم (Y×N×D)
۰/۰۰۰۷۹ ^{ns}	۲/۹۵ ^{**}	۱۷۵۰۶/۱ ^{ns}	۲/۹۵ ^{**}	۰/۰۰۴۵ ^{ns}	۸	آبیاری × نیترژن × تراکم (I×N×D)
۰/۰۰۰۴۱ ^{ns}	۰/۷۳ ^{ns}	۲۳۲۴/۷ ^{ns}	۰/۷۳ ^{ns}	۰/۰۰۴۹ ^{ns}	۸	سال × آبیاری × نیترژن × تراکم
۰/۰۰۰۴۳	۰/۳۸	۱۳۲۵۹/۲	۰/۳۸	۰/۰۰۴۹	۷۲	اشتباه (E _c)
۵/۵۶	۰/۸۶	۵/۵۴	۲/۲۳	۲۱/۴۲	-	ضریب تغییرات (/)

**، * و ns به ترتیب اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال ۰.۱، ۰.۵ و غیر معنی‌دار

جدول ۴- مقایسه میانگین اثرات ساده صفات مورد مطالعه در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱

تیمار	وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله رسیدگی (کیلوگرم در هکتار)	وزن خشک اندام‌های رویشی در مرحله گرده‌افشانی (کیلوگرم در هکتار)	کارایی فتوسنتز جاری (گرم بر گرم)
نیترژن (کیلوگرم در هکتار)			
۱۰۰	۴۱۹۸/۵ c	۴۸۸۲/۰۹ c	۰/۳۰
۱۶۰	۴۶۵۵/۰ b	۵۳۵۸/۶۴ b	۰/۳۳
۲۲۰	۵۰۵۶/۶ a	۵۹۷۵/۶۷ a	۰/۳۴
تراکم (بوته در متر مربع)			
۵/۵۵	۳۹۱۸/۷	۴۵۷۲/۰	۰/۴۱ a
۶/۶۶	۴۵۷۵/۰	۵۴۴۰/۰	۰/۳۷ b
۸/۳۳	۵۴۱۵/۳	۶۲۰۱/۰	۰/۳۳ c

در هر ستون تفاوت بین دو میانگین که یک حرف مشترک دارند بر اساس آزمون توکی از لحاظ آماری در سطح احتمال ۵ درصد معنی‌دار نیست.

جدول ۵- مقایسه میانگین برهم‌کنش آبیاری × نیترژن صفات مورد مطالعه در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱

تیمار (آبیاری × نیترژن)	عملکرد دانه		نیترژن (کیلوگرم در هکتار)	آبیاری
	میزان فتوسنتز جاری (کیلوگرم در هکتار)	کارایی فتوسنتز جاری (گرم بر گرم)		
۱۰۰	۳۸۵۹/۶ c	۲۹۵۴/۷۱ c	۱۰۰	
۱۶۰ ×	۴۱۸۸/۵ b	۳۳۵۵/۷۰ b	۱۶۰	آبیاری مطلوب
۲۲۰	۴۷۰۷/۳ a	۳۹۰۷/۳۰ a	۲۲۰	
۱۰۰	۲۲۴۵/۶ e	۱۶۰۲/۵۹ d	۱۰۰	
۱۶۰ ×	۲۴۱۶/۰۵ de	۱۷۳۱/۰۹ d	۱۶۰	تنش ملایم خشکی
۲۲۰	۲۵۴۷/۴ d	۱۷۷۲/۹۶ d	۲۲۰	
۱۰۰	۱۵۶۴/۷ g	۱۰۵۸/۷۵ e	۱۰۰	
۱۶۰ ×	۱۷۱۵/۴ fg	۱۱۲۲/۵۰ e	۱۶۰	تنش شدید خشکی
۲۲۰	۱۸۳۸/۵ f	۱۱۶۹/۰۶ e	۲۲۰	

در هر ستون تفاوت بین دو میانگین که یک حرف مشترک دارند بر اساس آزمون توکی از لحاظ آماری در سطح احتمال ۵ درصد معنی‌دار نیست.

جدول ۶- مقایسه میانگین برهم‌کنش آبیاری × تراکم صفات مورد مطالعه در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱

تیمار (آبیاری × تراکم)	عملکرد بیولوژیک در مرحله رسیدگی (کیلوگرم در هکتار)		عملکرد دانه (کیلوگرم در هکتار)	تراکم (بوته در مترمربع)
	عملکرد بیولوژیک در مرحله گرده‌افشانی (کیلوگرم در هکتار)	میزان فتوسنتز جاری (کیلوگرم در هکتار)		
۸/۳۳	۷۷۱۸/۸۹ a	۸۶۹۰/۲۵ a	۴۶۷۹/۷ a	۸/۳۳
۶/۶۶ ×	۶۲۸۷/۱۸ b	۷۶۱۲/۷۳ b	۴۲۴۷/۴ b	آبیاری مطلوب
۵/۵۵	۵۳۷۸/۶۵ c	۶۱۳۱/۹۱ c	۳۸۲۸/۳ c	۵/۵۵
۸/۳۳	۴۹۷۲/۵۷ cd	۵۷۵۷/۶۷ c	۲۵۱۱/۷ d	۸/۳۳
۶/۶۶ ×	۴۲۶۶/۶۲ de	۴۹۵۲/۹۵ d	۲۴۱۲/۱D e	تنش ملایم خشکی
۵/۵۵	۳۵۱۶/۷۳ ef	۴۱۴۷/۸۶ e	۲۲۸۵/۳ e	۵/۵۵
۸/۳۳	۳۵۵۵/۳۵ ef	۴۱۵۷/۵۸ e	۱۶۶۱/۳ f	۸/۳۳
۶/۶۶ ×	۳۱۷۲/۳۳ f	۳۷۵۷/۸۵ ef	۱۷۰۹/۵ f	تنش شدید خشکی
۵/۵۵	۲۸۶۲/۰۳ f	۳۴۴۰/۳۵ f	۱۷۴۷/۷ f	۵/۵۵

در هر ستون تفاوت بین دو میانگین که یک حرف مشترک دارند بر اساس آزمون توکی از لحاظ آماری در سطح احتمال ۵ درصد معنی‌دار نیست.

نشریه تولید گیاهان روغنی / سال اول / شماره اول / بهار و تابستان ۱۳۹۳

جدول ۷- مقایسه میانگین برهم‌کنش آبیاری × تراکم × نیتروژن صفات مورد مطالعه در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱

سهم فتوسنتز جاری (درصد)			سهم انتقال مجدد (درصد)			میزان انتقال مجدد (کیلوگرم در هکتار)			تیمار (نیتروژن × تراکم)	نیتروژن (کیلوگرم در هکتار)
تنش شدید	تنش ملایم	آبیاری مطلوب	تنش شدید	تنش ملایم	آبیاری مطلوب	تنش شدید	تنش ملایم	آبیاری مطلوب		
۶۵/۷۱ lm	۶۹/۷۰ gh	۷۶/۲۵ c	۳۴/۲۸ bc	۳۰/۳۰ gh	۲۳/۷۵ l	۵۲۴/۴۳ lm	۷۱۰/۵۳ fgh	۱۰۱۰/۳۵ a	۸/۳۳	
۶۸/۱۶ ij	۷۲/۱۱ def	۷۶/۷۱ c	۳۱/۸۳ ef	۲۷/۸۸ ijk	۲۳/۲۸ l	۴۹۵/۵۶ m	۶۲۹/۴۱ ijk	۸۹۳/۳۳ b	۶/۶۶	×
۶۹/۰۰ hi	۷۲/۳۵ de	۷۶/۸۵ c	۳۱/۰۰ fg	۲۷/۶۵ jk	۲۳/۱۵ l	۴۹۷/۹۰ m	۵۸۹/۳۰ kl	۸۱۱/۰۶ de	۵/۵۵	
۶۳/۱۱ n	۷۰/۲۰ gh	۷۹/۵۰ b	۳۶/۸۸ a	۲۹/۸۰ gh	۲۰/۵۰ m	۶۱۷/۶۰ ijk	۷۵۴/۶۳ def	۹۳۷/۱۵ b	۸/۳۳	
۶۵/۸۶ klm	۷۱/۷۵ def	۸۰/۴۳ b	۳۴/۱۳ bcd	۲۸/۲۵ ijk	۱۹/۵۶ m	۵۸۷/۹۵ kl	۶۸۴/۸۸ fghij	۸۱۹/۱۸ cd	۶/۶۶	×
۶۷/۲۰ jk	۷۳/۱۱ d	۸۰/۴۸ b	۳۲/۸۰ de	۲۶/۸۸ k	۱۹/۵۱ m	۵۷۳/۳۸ kl	۶۱۵/۳۶ jk	۷۴۲/۲۸ efg	۵/۵۵	
۶۲/۵۸ n	۶۶/۵۸ kl	۸۲/۲۶ a	۳۷/۴۱ a	۳۳/۴۱ cd	۱۷/۷۳ n	۶۶۴/۴۶ hij	۸۹۰/۰۸ bc	۹۲۷/۰۰ b	۸/۳۳	
۶۳/۱۸ n	۷۰/۷۸ fg	۸۳/۴۱ a	۳۶/۸۱ a	۲۹/۲۱ hi	۱۶/۵۸ n	۶۸۰/۱۰ ghij	۷۴۴/۶۶ efg	۷۸۳/۶۸ de	۶/۶۶	×
۶۴/۷۶ m	۷۱/۶۳ ef	۸۳/۳۸ a	۳۵/۲۳ b	۲۸/۳۶ ij	۱۶/۶۱ n	۶۶۳/۷۳ hij	۶۸۸/۶۶ fghi	۶۸۹/۳۸ fghi	۵/۵۵	

در هر ستون تفاوت بین دو میانگین که یک حرف مشترک دارند بر اساس آزمون توکی از لحاظ آماری در سطح احتمال ۵ درصد معنی‌دار نیست.

جدول ۸- ضرایب همبستگی صفات مورد مطالعه

۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
								۱	۱- عملکرد بیولوژیک در مرحله رسیدگی
							۱	۰/۹۸**	۲- عملکرد بیولوژیک در مرحله گرده افشانی
						۱	۰/۹۱**	۰/۹۲**	۳- میزان انتقال مجدد
					۱	۰/۳۳ ^{ns}	۰/۳۳ ^{ns}	۰/۳۰ ^{ns}	۴- کارایی انتقال مجدد
				۱	۰/۳۸*	۰/۶۷**	۰/۸۲**	۰/۸۰**	۵- سهم انتقال مجدد
			۱	۰/۹۴**	۰/۳۷*	۰/۸۲**	۰/۹۵**	۰/۹۳**	۶- میزان فتوسنتز جاری
		۱	۰/۹۴**	۰/۹۹**	۰/۳۸*	۰/۶۷**	۰/۸۲**	۰/۸۰**	۷- سهم فتوسنتز جاری
	۱	۰/۸۹**	۰/۷۳**	۰/۸۹**	۰/۲۸ ^{ns}	۰/۳۸*	۰/۵۱**	۰/۴۹**	۸- کارایی فتوسنتز جاری
۱	۰/۷۰**	۰/۹۲**	۰/۹۹**	۰/۹۳**	۰/۳۶ ^{ns}	۰/۸۶**	۰/۹۶**	۰/۹۵**	۹- عملکرد دانه

، * و ** به ترتیب اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال ۰/۱، ۰/۵ و غیر معنی‌دار

منابع

- احمدی، ع.، سی و سه مرده، ع. و زالی، ع. ۱۳۸۳. مقایسه توان ذخیره‌سازی و انتقال مجدد مواد فتوسنتزی و سهم آن‌ها در عملکرد در چهار رقم گندم در شرایط مطلوب و تنش خشکی. مجله علوم کشاورزی ایران، ۳۵(۴): ۹۳۱-۹۲۱.
- اسکندری تربقان، م. و اسکندری تربقان، م. ۱۳۸۸. بررسی اثر تراکم کشت روی عملکرد دانه و روغن دو رقم گلرنگ در سیستم کشت انتظاری در شرایط دیم. مجله پژوهش‌های زراعی ایران، ۱۷(۱): ۱۰-۱.
- امام، ی.، سلیمی کوچی، س. و شکوفا، آ. ۱۳۸۸. تأثیر سطوح مختلف کود نیتروژن بر عملکرد و اجزای عملکرد دانه گندم در شرایط آبی و دیم. مجله پژوهش‌های زراعی ایران، ۱۷(۱): ۳۳۲-۳۲۱.
- اهدایی، ب. ۱۳۷۷. تغییرات ژنتیکی برای ذخیره ساقه و انتقال آن به دانه در گندم معمولی بهاره تحت شرایط خشکی انتهایی. مجموعه مقالات کلیدی پنجمین کنگره زراعت و اصلاح نباتات ایران. دانشگاه تهران. دانشکده کشاورزی کرج. ص. ۲۵-۱.
- بحرانی، ع. و طهماسبی سروسستانی، ز. ۱۳۸۶. اثر میزان و زمان مصرف کود نیتروژن بر تجمع و کارایی انتقال مجدد نیتروژن در برگ پرچم دو رقم گندم. علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، علوم آب و خاک، ۱۱(۴۰): ۱۵۴-۱۴۷.
- برادران فیروزآبادی، م.، عبدالهیمن نوقابی، م.، رحیم زاده خوبی، ف.، مقدم، م.، رنجی، ذ. و پارساییان، م. ۱۳۸۲. تأثیر سطوح مختلف تنش خشکی مداوم بر کمیت و کیفیت سه رگه چغندر قند. مجله چغندر قند، ۱۹(۲): ۱۴۳-۱۳۳.
- جامی معینی، م.، مدرس ثانوی، س.ع.م.، کشاورز، پ.، سروش زاده، ع. و گنجعلی، ع. ۱۳۸۸. تأثیر مقدار و نحوه تقسیط نیتروژن بر عملکرد غده و بعضی خصوصیات کمی ارقام مختلف سیب زمینی. مجله علوم باغبانی (علوم و صنایع کشاورزی)، ۲۳(۱): ۵۶-۴۶.
- جوادی، ح.، راشد محصل، م. ح. و آذری نصرآباد، ع. ۱۳۸۶. تأثیر تراکم بوته بر صفات زراعی، میزان کلروفیل و درصد انتقال مجدد ساقه در چهار رقم سورگوم دانه‌ای. مجله پژوهش‌های زراعی ایران، ۵(۲): ۲۷۹-۲۷۱.
- حاتمی، ح.، آینه بند، ا.، عزیزی، م. و دادخواه، ع. ر. ۱۳۸۸. تأثیر کود نیتروژن بر رشد و عملکرد ارقام سویا در خراسان شمالی. مجله الکترونیک تولید گیاهان زراعی، ۲(۲): ۴۲-۲۵.

- حسینی جبارلو، خ.، رشدی، م.، غفارلو، م. و ولی‌لو، ر. ۱۳۸۷. بررسی تأثیر تراکم بر عملکرد و اجزای عملکرد در دو رقم آفتابگردان روغنی در منطقه خوی. مجله پژوهش در علوم زراعی، ۱(۱): ۹۹-۱۰۷.
- خالقی زاده، ا. و علیزاده، ا. ۱۳۸۷. بررسی مقاومت ارقام مختلف آفتاب‌گردان به خسارت پرنده‌گان در کرج و خوی. مجله آفات و بیماری‌های گیاهی، ۷۶ (۲): ۱۱۵-۱۳۴.
- دانشور، م.، طهماسبی سروسستانی، ز.، مدرس ثانوی، س. ع. و شیرانی راد، ا.ح. ۱۳۸۷. اثر آبیاری و کود نیتروژن بر صفات زراعی و فیزیولوژیکی دو رقم کانولا. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، ۱۵(۴): ۵۶-۶۸.
- دانشیان، ج. ۱۳۸۲. بررسی تحمل هیبریدهای آفتاب‌گردان و والدین آفتاب‌گردان در شرایط خشکی. گزارش نهایی موسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر کرج. بخش تحقیقات دانه‌های روغنی، ۳۴ صفحه.
- دهقان، ا. و جهانگیری، ب. ۱۳۸۸. بررسی برهم‌کنش روش آبیاری و نیتروژن بر خصوصیات کمی و کیفی کلزا. اولین کنفرانس ملی فیزیولوژی گیاهی ایران. ۲۱-۲۲ مرداد ماه. دانشگاه صنعتی اصفهان. ص. ۳۶.
- زالی کاکشی، پ.، لرزاده، ش.، آریان‌نیا، ن. و بنی سعیدی، ع. ۱۳۸۷. بررسی اثر نیتروژن و ژنوتیپ بر عملکرد اقتصادی آفتابگردان در شرایط محیطی خوزستان. دهمین کنگره زراعت و اصلاح نباتات ایران. کرج. ۲۸-۳۰ مردادماه ۱۳۸۷. ص. ۲۴۸.
- طهماسبی سروسستانی، ز.، امیدی، ح. و چوگان، ر. ۱۳۸۰. اثر تراکم و محدودیت منبع بر عملکرد، اجزای عملکرد و انتقال مجدد ماده خشک و نیتروژن در ذرت. به‌نژادی نهال و بذر، ۱۷(۳): ۳۱۴-۲۹۴.
- عبیری، ر.، زبردی، ع.، قبادی، م.، کفاشی، ا.ک. و اتابکی، ن. ۱۳۸۹. بررسی اثر تنش خشکی در مرحله پر شدن دانه روی فتوسنتز جاری و انتقال مجدد مواد ذخیره‌ای ساقه و سنبله در ژنوتیپ‌های پیشرفته جو. یازدهمین کنگره زراعت و اصلاح نباتات ایران. ص. ۲۲۷.
- علیزاده، ا. ۱۳۸۷. رابطه آب و خاک و گیاه. انتشارات آستان قدس. ۴۸۰ صفحه.
- علیزاده، ا.، مجیدی هروان، ا.، نادیان، ح.ا.، نورمحمدی، ق. و عامریان، م. ر. ۱۳۸۶. بررسی اثر تنش خشکی و مقادیر مختلف نیتروژن بر فنولوژی و رشد و نمو ذرت. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، ۱۴(۵): ۱۱۶-۱۲۸.
- عنایت قلی زاده، م.ر. و فتحی، ق. ۱۳۸۸. بررسی اثر کود نیتروژن، تنش خشکی آخر فصل و ویژگی‌های رقم بر تولید، ذخیره و انتقال مجدد مواد فتوسنتزی گندم در منطقه شوشتر. اولین کنفرانس ملی فیزیولوژی گیاهی ایران. ۲۱-۲۲ مرداد ماه. دانشگاه صنعتی اصفهان. ص. ۷۴.
- فاجریا، ان.ک. ۱۳۷۴. افزایش عملکرد گیاهان زراعی. ترجمه: هاشمی درفولی، س.ا. ع. کوچکی و م. بنایان اول. انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد. ۲۸۷ صفحه.
- فرجی، ا.، لطیفی، ن.، سلطانی، ا.، شیرانی راد، ا.ح.، پهلوانی، م. ه. و صبوری، ح. ۱۳۸۸. انتقال مجدد نیتروژن در کانولا و رابطه آن با تولید ماده خشک و عملکرد دانه. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی. ۱۵(۵): ۱۱۹-۱۲۹.
- کریمیان کلیشادرخی، م.، کوچکی، ع. ر. و نصیری محلاتی، م. ۱۳۸۸. تأثیر کود نیتروژن و تراکم گیاهی بر جذب و کارایی مصرف نور در دو رقم کلزای بهاره. مجله پژوهش‌های زراعی ایران، ۱۷(۱): ۱۶۳-۱۷۲.
- لک، ش.، نادری، ا.، سیادت، س. ع.، آیینه بند، ا. و نورمحمدی، ق. ۱۳۸۶. اثرات تنش کمبود آب بر عملکرد دانه و کارایی نیتروژن ذرت دانه‌ای هیبرید سینگل کراس ۷۰۴ در مقادیر متفاوت نیتروژن و تراکم بوته. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، ۱۴(۲): ۶۳-۷۶.
- مجد نصری، ب. ۱۳۸۸. مطالعه میزان تحمل به شدت‌های مختلف تنش خشکی در ارقام آزاد گرده‌افشان آفتاب‌گردان. دومین همایش ملی اثرات خشکسالی و راهکارهای مدیریت آن. ۳۰-۳۱ اردیبهشت ماه. اصفهان. ص. ۲۴۹.

- مجیری، ع. و ارزانی، ا. ۱۳۸۲. اثرات سطوح مختلف کود ازته و تراکم کاشت بر عملکرد و اجزاء آن در آفتابگردان. مجله علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، ۷(۲): ۱۱۵-۱۲۴.
- Alizadeh, A. 2005. A review of national drought preparedness strategies and action plans in foreign countries. Paper on drought management strategy. FAO and Ministry of Jihad Agriculture, Islamic Republic Of Iran.
- Kaya, M.D., Okçu, G., Atak, M., Çıkkılı, Y., and Kolsarıcı, Ö. 2006. Seed Treatments to Overcome Salt and Drought Stress during Germination in Sunflower (*Helianthus annuus* L.). European Journal of Agronomy, 24(4): 291-295.
- Dordas, C.A., and Sioulas, C. 2008. Safflower yield, chlorophyll content, photosynthesis, and water use efficiency response to nitrogen fertilization under rained conditions. Industrial Crops and Products, 27(1): 75- 85.
- Dordas, C.A. 2012. Variation in dry matter and nitrogen accumulation and remobilization barely as affected by fertilization, cultivar and source-sink relations. European Journal of Agronomy, 37(1): 31-42.
- Ehdaie, B., Alloush, G.A., Madore, M.A., and Waines, J.G. 2006. Genotypic variation for stem reserves and mobilization in wheat: I. Post anthesis changes in internode dry matter. Crop Science, 46: 735- 746.
- Fang, Y., Xu, B.C., Turner, N.C., and Li, F. M. 2010. Grain yield, dry matter accumulation and remobilization and root respiration in winter wheat as affected by seeding rate and root pruning. European Journal of Agronomy, 33(4): 257-266.
- Farooq, M., Wahid, A., Kobayashi, N., Fujita, D., and Basra, S.M.A. 2009. Plant drought stress: effects, mechanisms and management. In Sustainable Agriculture Springer Netherlands, 153-188
- Fu, G.F., Song, J., Xiong, J., Li, Y.R., Chen, H.Z., Le, M.K., and Tao, L.X. 2011. Changes of Oxidative Stress and Soluble Sugar Anthers Involve in Rice Pollen Abortion Under Drought Stress. Agricultural Sciences in China, 10(7): 1016-1025.
- Hasanzade, A. 2002. The effect of different amounts of Nitrogen fertilizer on yield and yield component and grain oil of sunflower in Uremia. Agriculture Science Research, 2(1):25-33.
- Jabari, H., Akbari, G., Daneshian, A., Alah dadi, J., and Shahbazian, I. 2007. Effect of water deficit stress on agronomic characteristics of sunflower hybrids. Agriculture Research Spring, 9(1): 13-22.
- Kiani, S.P., Grieu, P., Maury, P., Hewezi, T., Gentzbittel, L., and Sarrafi, A. 2007. Genetic variability for physiological traits under drought conditions and differential expression of water stress-associated genes in sunflower (*Helianthus annuus* L.). Theoretical Applied Genetics, 114(2): 193-207.
- Papakosta, D.K., and Gayianas, A.A. 1991. Nitrogen and dry matter accumulation remobilization and losses for Mediterranean with during grain filling. Agronomy Journal, 83(5): 864-870.
- Put, E.D. 1978. History and present world status. In: J.F. Carter (ed.) sunflower Science and Technology, A.S.A: 1-29.
- Robinson, R.G., Ford, J.H., Lueschen, W.E., Rabas, D.L., Smith, L.J., Warnes, D.D. and Wiersma, J.V. 2004. Sunflower Plant Population and Its Arrangement. pp: 1-12.
- Roshdi, M., Heydari Sharifabad, H., Karimi, M., Nourmohammadi, Gh. and Darvish, F. 2006. A Survey on the impact of water deficiency over the yield of sunflower seed cultivar and its components. Journal of Agriculture Science, 12(1): 109-121.

- Shokri, S., Siadat, S.A., Fathi, Gh. Maadi, B., Gilani, A., and Abdali Mashhadi, A.R. 2009. Effect of nitrogen rates on dry matter remobilization of tree rice cultivars. *International Journal of Agricultural Research*, 4(6): 213-217.
- Sinaki, J.M., Heravan, E.M., Rad, A.H.S., Noormohammadi, Gh., and Zarei, Gh. 2007. The effects of water deficit during growth stages of canola (*Brassica napus* L.). *American-Eurasian Journal of Agricultural and Environmental Science*, 2(4): 417-422.
- Skoric, D. 2009. Sunflower breeding for resistance to abiotic stresses. *Helia*, 32(50): 1-16.
- Taghdiri, B., Ahmadvand, G., and Mazaheri Laghab, QH.A. 2006. The effect of plant spacing on yield and yield components of four sunflower cultivars. *Agriculture Research*, 6(1): 26-35.
- Vollmann, J., and Rajcan, I. 2009. *Handbook of Plant Breeding*. Springer Dordrecht Heidelberg Condon New York.
- Vukovic, I., Mesic, M., Zgorelec, Z., Jurisic, A., and Saiko, K. 2008. Nitrogen Use Efficiency in winter wheat. VII. Alps-Adria Scientific Workshop. Stara Lesna, Slovakia. pp. 1199-1202.
- Zubaer, M.A., Chowdhury, A.K.M.M.B., Islam, M.Z., Ahmed, T., and Hasan, M.A. 2007. Effects of water stress on growth and yield attributes of Aman rice genotypes. *International Journal of Sustainable Crop Production*, 2(6): 25-30.

Effect of water deficit stress, different rates of nitrogen and plant density on remobilization, current photosynthesis and grain yield in sunflower

Esmail Gholinezhad

Assistant Professor, Department of agronomy, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Corresponding author E-mail: Gholinezhad1358@yahoo.com)

(Received: 2014/07/7 - Accepted: 2014/09/22)

Abstract

In order to investigate the effects of water deficit stress effects, different rates of nitrogen and plant density on remobilization, current photosynthesis and grain yield in oily sunflower var. Iroflor, an experiment was carried out in field Agriculture and Research center of West-Azerbaijan during 2011 and 2012 cropping seasons. The experimental was conducted as split-split-plot base on Randomized Complete Block Design (RCB) with 3 replications. The main factor was consisted irrigation treatment including optimum irrigation, moderate stress and sever stress which irrigation was done after depletion of 50%, 70% and 90% of available water, respectively. Three nitrogen levels of 100, 160 and 220 kg N haG1 were considered as sub plots and sub-sub plots consisted of three plant populations of 5.55, 6.66 and 8.33 plants m². The results of combined analyzes showed that severe drought stress reduced the grain yield by 60% compared to the optimum irrigation condition. Comparison of two-year-mean revealed that severe drought stress in compared with optimum irrigation dry matter remobilization rate decreased about 30 percent. Also, severe drought stress led to 35% reduction of current photosynthesis efficiency in compared with optimum irrigation. In each level of nitrogen fertilizer, increasing plant population led to increase contribution of remobilization but current photosynthesis contribution decreased. Therefore, due to reduction of current photosynthesis rate in severe drought stress condition, contribution of current photosynthesis decreased so that increasing of (contribution of, deleted) remobilization contribution prevented reduction of seed yield.

Key words: *Drought stress, photosynthesis Efficiency, Fertilizer, Remobilization Efficiency*